

СУМА ТЕХНОЛОГІЙ: ДО НОВОГО ЗМІСТУ ОСВІТИ

Юрій ЛУКОВЕНКО

Copyright © 2006

ПЕРЕДМОВА

Основна проблема українського суспільства – *непотизм*. Люди до сорока-п'ятдесяти років відносяться до категорії тих, хто “подає надії”. А після цього віку – якщо не спилися – нищать молодих за те, що вони нагадують їм самих себе.

В сучасному суспільстві існує проблема утилізації людей “довгої волі”. Для деяких “наддержав” – таких як США – знання цього закону (описаного багатьма філософами та істориками наприклад, на матеріалі полісів античної Греції, де існувала практика ostracism, або на матеріалі Великого Степу) стало способом зміцнення власного інтелектуального капіталу. В Україні ця проблема не поставлена ще на рівень суспільної думки, хоча важко знайти країну, для якої саме вона є визначальною для її подальшого існування як самостійної держави.

Але поки що, як не сумно, більшість соціальних інститутів незалежної України працюють проти інтересів самої держави, оскільки спроектовані були за умов колоніального господарювання. Технологія і практика висмоктування людських ресурсів в інтересах інших суспільних утворень продовжує переважає у політиці розвитку людських ресурсів.

Найдорочче у сучасному світі – *інтелектуальний ресурс і вміння людей розпоряджатися власним вільним часом*. Ці ресурси і така майстерність не накопичуються, не цінуються і не відтворюються в державі. Це трапляється “всупереч” існуючій системі, у спробах робити щось проти неї – і в результаті не належить цій країні, не є надбанням цього народу. Натомість спрямовано відтворюються людські ресурси залежно від зовнішньої опіки і без власної життєвої траєкторії.

Таким інститутом є *державна система освіти*. Побудована за часів радянської влади (історично більш вагома традиція української освіти фактично була перервана), вона не мала національного спрямування. Її сусідка Росія навчилася заради своїх колоніальних цілей використовувати інтелектуальні ресурси “провінцій” (котрі вона й донині не визнає як самостійні держави) шляхом створення сприятливого клімату для тих, кого суспільство “виштовхує” зі свого середовища. (Для цього вона використовує не тільки методи політичного, економічного тиску та військові операції, а й, щонайперше, освіту, кадрову та інформаційну політику).

Освіту, особливо середню, справедливо вважають консервативною сферою. Вона не може і не повинна реагувати на будь-які новомодні течії і досягнення в мистецтві і культурі. Але бувають періоди, коли консерватизм з окремих питань змісту освіти негативно позначається не тільки на становищі школи і самої системи, але й на самому суспільстві. Така ситуація склалася сьогодні: *українська середня школа продовжує репродукувати зміст, що не дає змоги суспільству відірватися від її залежного минулого*, від нав'язливих радянським минулим тоталітарних стереотипів. Настав час задуматися над тим, чому ми вчимо дітей у школі? Чи не заважає те, чому вчать наших дітей, бути успішними в сучасному світі?

ФІКТИВНІСТЬ РЕАЛЬНОЇ СИТУАЦІЇ В ОСВІТІ

Ми звикли ставитися до проблем школи перш за все з позиції матеріальної – скільки платять учителям, хто і як фінансує освіту, як долучати до освіти та охопити якомога більшу кількість дітей тощо. Вважається благом

вже сам факт, що діти прийшли до школи.

Те, чому вчать, ніби другорядне, а за умов браку фінансів про зміст освіти й говорити стає якось соромно. Нас намагаються переконати, що професіонали знають, як і чому навчати наших дітей, і вони робили б це краще, якщо би їм вчасно і досить платили. Тобто проблема змісту освіти стає периферійною, зводиться до проблеми фінансування, заробітної плати освітянам, і ще інколи – ототожнюється з комп'ютеризацією шкіл. Мовляв, буде комп'ютер – будуть і знання.

Таке спрощення має і політичний смисл, адже воно зберігає за освітянським відомством право вирішувати, чому і як вчити. Це дозволяє контролювати розподіл значних фінансових та інформаційних потоків у державі. Також це дає змогу тримати під контролем суспільну думку і надає відомству право на істину в останній інстанції. Диктатура змісту закріплює право вилучати за межі освітнього процесу небажаних учасників, небажані знання, підходи, підручники. Причому робити це без суспільно визнаних критеріїв, авторитарно. Звичайно, що за таких умов “ворогами системи” стають просто аналітичні дані про стан освіти – їм теж не дають розповсюджуватися вільно, вони не можуть обійти негласну цензуру влади та експертів. Освіта перестає бути публічним інститутом, котрий зацікавлений у задоволенні інтересів суспільства та окремих споживачів. Під зовнішньою аполітичністю освіти прихована ще більш небезпечна заангажованість. *Школа стає інструментом політики збереження монополії на розподіл інформації, суспільних ресурсів*, нарешті – боротьби влади із власним народом заради самої влади.

Донині ми маємо “священні корови” в освіті. Всі, хто намагається реформувати зміст обходять ці критичні питання осторонь. Більшість тому, що самі просто не розуміють їх, а меншість, тому що занадто добре розуміють одне: зробити щось реальне в освіті ніколи не зможуть. Так, у приватній розмові після обговорення “наполеонівських планів” один одного щодо реформування освіти (це відбувалося вісім років тому – на початку 1998 року) один із нині відомих представників української інтелігенції сказав мені: “все одно у цій країні нічого зробити не дадуть”. Тепер зі свого місця йому нічого не залишається, ніж послідовно проводити політику, яка має підтвердити “правильність” його прогнозу. Це зауваження стосується ролі укра-

їнської інтелігенції у суспільних інноваціях. Вона зацікавлена не у масовому відтворенні інтелекту, а у *відчутті власної винятковості*. Важко бути інтелектуалом – кожен раз доводити своє право мислити критично та ще й у злагоді із самими собою. Легше здаватися розумнішим за інших, ставлячи себе над натовпом.

Нижче ми розглянемо “ідеальну ситуацію навчання” як об’єкт чистого мислення, а не емпіричний об’єкт. У ній знання не виконують тієї функції, яку їм відводять у методичній літературі, політичній риторичі й у практиці підготовки наступних поколінь. Але в ній можна вперше побачити найактуальніші проблеми сучасної освіти, які треба вирішувати:

1. Предметна форма передачі знань не є найкращою з погляду на якість навчання, а лише більш зручною для вчителів і легкою, зважаючи на облік часу і навантаження вчителів.

2. Класно-урочна система бачиться єдино правильною з тих же самих міркувань.

3. Багато вчителів щиро вірять, що вони передають учням знання про те, якими “насправді є” навколишній світ, суспільство і взаємостосунки між людьми.

СПРАВЖНІСТЬ ІДЕАЛЬНОЇ СИТУАЦІЇ В ОСВІТІ

Зняття технічного ставлення до оточення дозволить змістовно говорити про такі речі, як активність і пасивність у суспільно-політичному аспекті. Це у той же час змусить поставити під сумнів картину світу, в якій звикли жити більшість людей і яка передається через систему загальної середньої освіти. Ім’я такої картини, що продукується у системі середньої освіти – *вульгарний натуралізм*.

Всі ситуації навчання організовані відповідно до якогось навчального плану, проекту уроку, завдання виконати певну вправу. Всі ці елементи – план, проекти, завдання і вправи разом з матеріальними проявами – мають ще й своє *ідеальне існування*. Тільки воно і є справжнім.

Нам можуть заперечити, що ідеальних ситуацій навчання не буває, що є тільки реальні ситуації. Що будь-яка схема уроку – це переписаний і колись проведений урок. Ми скажемо, що проведене раніше також було лише реалізацією якоїсь норми, взірця, сукупності норм і прототипів. Якщо нам заперечать, що норми, прототипи професійної педагогічної (як і будь-

якої іншої) культури існують лише у формах матеріальних об'єктів, тоді слід “здаватися”. Це і є прояв вульгарного натуралізму, проти якого безсилі раціональні аргументи.

Тут треба вводити *принцип різних картин світу*. Кожен з опонентів має подавати (хоча б усвідомити для себе), у чому полягає його картина світу, в якій він живе. Тут не працює принцип “правильно – неправильно”, а діє *принцип ясності для себе і розуміння наслідків сповідання цієї картини світу для інших учасників* тієї чи іншої практичної сфери, в якій працює адепт (той, хто сповідує власну картину світу). Зокрема, для педагогіки правомірно ставити питання: до чого призводить вульгарний матеріалізм, віра вчителів у існування лише матеріального світу та переважання наших почуттів, котрі відображають предмети цього світу, над ідеальними формами та об'єктами?

Обговорення цього питання вимагає давати “стислий курс метафізики”, у процесі якого мали би бути порушені і розкриті такі *теми-питання*:

- Ідеальний (духовний, надприродний) і матеріальний (фізичний, природний) світи.
- Категорії “мінливість”, “час”, “нескінченність”.
- Чому і як з'явилася наукова картина світу?
- Що дає дієва, штучно-технічна картина світу?

Для вирішення нашого завдання потрібно пройти багато кроків. Тому одразу “перестрибнемо” до уявлення про технічну картину світу, займемо в ній місце, щоби звідти “повертатися” у цю вихідну точку.

Розподіл на технічне (активне) і спостережливе (пасивне) ставлення слід вважати одним із базових у рамках технічної картини світу. Складність “прийняття технічного ставлення” людиною полягає в наступному. Згідно з поширеним поглядом людина спостерігає реальність, використовуючи органи відчуття. Але якщо стати на позиції штучно-технічної картини, то виявляється, що “чистого спостереження” – без впливу на оточення, на предмет спостереження з боку системи, яка спостерігає, – немає і бути не може. “Чисте спостереження”, “суб'єкт – спостерігач” – це абстракції, такі ж самі, як “простір, у якому відсутнє тяжіння”, або “вакуум” та інші ідеальні об'єкти науки. Визнання, прийняття цього спричинює відмову від натуралістичної картини світу як єдиної, і ставить перед тим, хто прийняв технічну точку

зору (або тих, хто зрозумів сутність технічного ставлення), у ситуацію постійного запитання: і все ж яким чином треба ставитися до своїх об'єктів?

Наукова картина світу, що домінувала все 19 століття (і яка донині інколи ще вважається “єдино правильним світоглядом”, особливо у системі загальної середньої освіти) базується на позиції чистого спостереження, або “пізнавального суб'єкта”. Вульгарний натуралізм відрізняється від наукової картини тим, що таке припущення не обговорюється, воно просто поза-свідомо вводиться ніби щось очевидне, само собою зрозуміле, безальтернативне. Таке введення базових припущень – без попередження, некритично, без рефлексії – це “контрабанда” хибних одиниць змісту освіти, тому з позицій новітніх вимог до сучасної освіти є неприпустимим.

Але в нашій освіті – як у практиці викладання, так і в досвіді управління навчальним процесом й у системі підготовки кадрів для освіти і в педагогічних дослідженнях – натуралізм не просто квітне, а ще й має войовничий характер. Це пояснюється, крім проблем організаційних, також політичною ситуацією в країні. Намагання зберегти існуючий статус, підтримка ієрархії у суспільстві примушують нехтувати інтересами людини. *Узурпація права “думати від імені держави” окремими верствами зобов'язують їх вдаватися до ідеологічних забобонів*.

У цьому полягає велике шахрайство ідеології, окремих філософських учень. Таке ставлення до людини, зокрема до дитини, котра переступає поріг школи, можна було б виправдати з “цехового технологічного погляду”. В “цеху науковців” – якщо такий собі уявити – припущення про існування чистого суб'єкта пізнавального процесу робиться свідомо для виключення впливу на об'єкт спостереження, будь-то людські органи відчуття чи складні прибори. Загалом *метод науки полягає у штучній ізоляції, створенні експериментальних умов, за яких “випробуються” теоретичні положення*. Інакше – без “умовного виключення впливу дослідника на його об'єкт” – проведення “класичного” наукового дослідження неможливе.

У самій методології науки та в позитивістській філософії, які захищають наукову парадигму, реалістичність цього підходу була поставлена під сумнів. Нільс Бор, Карл Попер та інші переконливо довели, що в інженерній діяльності, навіть задля підготовки для “цеху науковців”, такому “наївному натуралізму”

немає місця. Тим більше невиправдане “контрабандне” застосування припущення про існування незалежного від суб’єкта об’єкта спостереження в освіті, де наукове знання використовується у функції “того, що є насправді”, а не як метод, не інструментально.

Але наша критика такого підходу мало що може дати, оскільки виникає дилема: з одного боку, систему освіти не можна змінити водночас, з іншого – тяжко жити і працювати з усвідомленням згубності, безперспективності того шляху, на якому стоїть сучасна педагогічна думка та освітянська практика. Тоді як бути у цій ситуації?

Вимогою для тих, хто спробує розробляти і впроваджувати новий, нетрадиційний зміст освіти, без виконання якої не можна рухатися далі, є зміна рамок аналізу і рефлексії власного досвіду. Тобто перше, що треба прийняти, зводиться до наступного: *робити щось справжнє в освіті можна лише на основі постійного аналізу і рефлексії власної практичної освітньої діяльності*. Але друге, що варто мати на увазі, – це рамки такого аналізу і рефлексії, які реально надає проект (у нашому випадку – це задум нового змісту освіти), котрий ви хочете розгорнути.

Все залежить від того, які підходи та способи дії є намагання відтворити у конкретному проекті освіти. Так ви будете власну діяльність і розгортаєте над нею сферу освіти як діалог, комунікацію з приводу її, цієї діяльності, засобів та інструментів. Для такого розгортання освітньої сфери потрібні аналіз і рефлексія конкретно організованої практичної діяльності. У ролі регулятора для організації таких аналізу і рефлексії та розгортання освітньої сфери застосовується принцип взаємодоповнення ядра й рамки, єдність об’єкта і методу.

СУМА ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ЗМІСТ ОСВІТИ

Рамка – нова сфера освіти, ядро – власна діяльність.

Наведемо умовну класифікацію об’єктів (що не претендує на істину, а є лише нашим робочим інструментом) як орієнтирів для розробки змісту освіти на матеріалів практичної діяльності. “Техніка” має справу з матеріалом, що отримує нову форму, до нього застосовується той чи інший засіб, інструмент. “Наука, науковий підхід” – це ставлення до об’єктів, що мають більш-менш постійні закони, власні закономірності поведінки. Відповідно, “науково-

технічний” – це підхід, який охоплює визначення природи матеріалів для застосування до них адекватних засобів. “Інженерія”, “інженерна діяльність” здійснюється з об’єктами “змішаної природи”, де є конструктивні елементи, що складаються з уже відомих матеріалів, але потрібно отримати нову конструкцію, створення і застосування якої містить і частину невідомого. “Педагогіка”, відповідно до такої класифікації, є різновидом інженерії і має справу зі складними системами, спроможними взаємодіяти і приймати самостійні рішення.

Щоб подана умовна класифікація мала закінчений вигляд, треба сказати про політику, практику, а також організацію, керівництво та управління. “Політика” – це різновид управління (про яке буде сказано нижче), який встановлює правила, проводить кордони між об’єктами і групами популятивних об’єктів і грає з цими правилами. Підкреслимо, що грати не за правилами, а саме – грати із правилами, з проведенням кордонів, з установами (приписуванням) природи об’єктів, способів взаємодії між ними і т. ін.

“Практик”, “практика” регулюються за правилами етики і моралі, які для неї встановлює політик, котрий уособлює тенденцію захопити, привласнити якомога більше “практичного матеріалу” для реалізації своїх політичних амбіцій і планів. Для політики велике значення має модальність можливого, де реальність створюється штучно, а створені об’єкти і зв’язки починають жити на рівні з виробленими історично, у мовах реальних суспільних процесів. (Скажімо, всім відома популярна метафора: “політика – це мистецтво можливого”.)

“Технологія” – це мистецтво описати унікальну діяльність, розібрати її на складові і скласти знову в таку конструкцію, що може бути відтворена в іншій ситуації, на іншому матеріалі. При цьому технологія не містить опису того, яким чином вона сама була створена. Вона дозволяє планувати багаторазовий повтор процесу вироблення кінцевого продукту, наприклад, налагодити конвеєрне виробництво цукерок чи автомобілів.

Виходячи з пропонованої класифікації, просто “пасивного спостереження” не буває. Натомість є розуміння об’єкта, “законів його поведінки”, що передбачає паралельне і вивчення, і застосування різних способів та форм взаємодії з ним, впливу на нього. Інакше кажучи, знання внутрішніх законів об’єкта дає

зможу “підібрати належний інструмент”.

Можна ставити питання про “невтручання”, про утримання від активності – як штучне ставлення до власних засобів. Проте в цілому люди “приречені” бути активістами – техніками, інженерами, педагогами, політиками, технологами, методологами, управлінцями тощо. Але всі ці позиції вимагають не тільки знання про засоби, а й уміння відрізнити їх і по-різному ставитися до об’єктів. І головне – *визначатися самому*, оскільки “ставлення” слід розуміти як прийняття на себе відповідальності за втручання, точніше за його наслідки. Адже втручання не можна принципово уникати, однак воно має бути свідомим, “уважним”. Лише до дуже вузького кола об’єктів справедливим є твердження, що для вибору адекватного для них інструменту достатньо “застосовувати наукове знання”. Але проблема полягає у тому, що сама наука не визнає таких об’єктів, ствержуючи, що як процес пізнання, так і еволюція матерії – процеси нескінченні. Крім того, все менше стає таких об’єктів, що не вимагають налагодження взаємодії з ними, а задовольняються лише пасивною обробкою з боку людини. Можна навіть сказати, що, крім знакових систем і уявлень про саму себе, у людини вже не залишилося нічого нічого для “чистої техніки”.

УПРАВЛІННЯ ЯК ЗМІСТ ОСВІТИ

Рамка – держава, ядро – групи, спільноти і життя людини.

“Управління” має справу з багатьма об’єктами, котрим властиві своє життя, свої власні природа і свідомість. “Адміністрування” та “політика” – це різновиди управління, його партикулярні види, випадки. Але в суспільному житті дуже часто трапляється так, що саме інститути політики і адміністрування відіграють роль захватницьких систем щодо індивідуальних управлінських дій різноманітних соціально-політичних суб’єктів. Тому у системі загальної середньої освіти і підготовки важливе значення набуває *управлінська культура*. Тільки так можна підготувати громадянина, здатного вступати в політичні стосунки з державними і громадськими інститутами, бути учасником і діяти на різних із “системами прийняття і реалізації рішень”, водночас обстоюючи власні інтереси.

Завдання системи управління, у суспільному розумінні цього слова, полягає у збереженні

балансу між інтересами. Причому всередині групи ці інтереси можуть бути як особистісними, так і спільними. В масштабах спільноти баланс інтересів регулюється шляхом знаходження “третього” – того, хто може об’єднати спільні інтереси різних груп. Вважається при цьому, що групи саморегулюються, в них різноманітні інтереси учасників компенсуються, урівноважуються інтересами групи як цілого. Так, скажімо, захоплення лідерства, розподіл ролей у групі і створення нових груп – об’єкт, що став цікавий для практичної психології та психотехніки, але не як об’єкт наукового інтересу, а як технічне знання для лікування людських недугів і хвороб. Групи – мобільні істоти, вони утворюються і розпадаються самі, їх не треба регулювати; але конкретна група ніколи ще не була предметом дослідження і розвитку зі штучно-технічного підходу. Здебільшого вона “бралася” як умова життя людини. І лише спорт і техніка ігор були сферами, де накопичувався практичний досвід аналізу та управління груповою динамікою, але теорії чи дисципліни такої донині немає.

У спільноті, яка складається з багатьох груп, треба розрізнити ядро і рамку. Настільки учасники спільноти розуміють сутність, устрій організації їхнього спільного процесу, наскільки успішною може бути його управлінська рамка.

“Ядро” і “рамка” притаманні також групі, тому для розуміння цих термінів доречно проаналізувати, як вони діють на цьому рівні. Функцію організаційного ядра виконує розуміння учасниками технологічного процесу свого місця, своєї ролі, а також ролі і місця кожного в ньому. Умовою такого розуміння і, відповідно, стійкості ядра є адекватність прийняття спільних завдань і задач та свобода виходу з групи. Інакше кажучи, питання організації у групі забезпечуються матеріальними і технічними характеристиками процесу, який фіксуючись у свідомості кожного, відображається на спільному екрані, що, знову таки, відображений на табло свідомості окремих учасників.

Управлінська рамка групи задається надматеріальними, ідеальними чинниками, такими як цілі та цінності учасників, котрі утворюють філософію, або міфологію цієї групи. У спільноті основні риси ядра і рамки зберігаються. Водночас діє принцип конвенції, що забезпечує регламентацію входження і виходу учасників зі спільноти. Така регламентація потрібна для того, щоб зберегти функцію ядра, адже робо-

чим процесом у спільноті є не тільки виробничі, а й соціально-політичні відносини між групами та учасниками. Аналізована рамка у спільноті також має більш формалізований і юридично закріплений характер, але сутність цих елементів не змінюється. Процес формування тут є більш складним, а оскільки людське життя і життя групи мають цикли, спільноті важче робити своєчасні корективи для збереження цілісності.

Ідеальний і духовний плани, а відтак й інституціональна освіта, стають ключовими саме на рівні організацій управління спільнотами, оскільки чим швидше розвиваються технічні і матеріальні умови життя, тим більшими стають розриви, що створюють ризики розвалу спільнот. Держава, державне управління – це спроба штучного утримання сукупності спільнот у єдиних рамках. Воно виправдане тим, що, заради свого збереження від розпаду, спільноті добровільно погоджуються на умови цільового перерозподілу накопичених і переданих до системи державної влади ресурсів.

Передача частини спільних ресурсів є складовою організаційного ядра держави як високої стадії суспільного розвитку. Розриви

у житті спільнот треба конструктивно заповнювати. У цьому спільнотам допомагають наймані – за їхні кошти як платників податків – державні службовці. Тому на табло свідомості кожного громадянина, себто індивідів, котрі входять до державної надспільноти, має бути відображено, яким чином ці кошти використані та використовуються на сьогодні.

Для того, щоб було таке табло та організаційне ядро суспільства “запрацювало”, у громадянина має бути здатність реконструювати реальність. Він не може чекати справедливості, тобто часу, коли у суспільстві буде створений екран, на який виносяться не спотворені в інтересах окремих політиків дані, а змальовується повно “об’єктивна, правдива картина”. Всі політики і багато адміністраторів це обіцяють, і тому цього не буде ніколи. *Саме громадянин мусить уміти відстоювати справедливість через власну спроможність бачити.* Він має бути здатним ставити власні цілі і досягати їх. Мати не тільки матеріальні та економічні мотиви поведінки, а й інтелектуальні і духовні цінності та пріоритети. Тільки це дасть змогу йому долучатися до колективу, скласти команду, почуватися гідним у групі.

Надійшла до редакції 7.04.2006.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Максименко С.Д.

Генезис существования личности. – К.: ООО “КММ”, 2006, – 240 с.

Монография посвящена исследованию фундаментальной проблемы современной науки – психологии личности. Действительная реализация новой методологической позиции (понять личность как **существующую** и **саморазвивающуюся**), применение генетико-моделирующего метода исследования, содержательный анализ теорий личности и эмпирических данных позволяет открыть принципиально новые аспекты рассмотрения личности как объекта научного изучения.

Установлено действительное исходное основание существования и саморазвития личности (“единица”), в качестве которого выступает особое жизне-создающее начало – нужда, представляющая собой противоречивое и “многослойное” единство биологических и социальных источников и содержания опыта. Ведущее направление действия нужды – другой человек, задает совершенно иное понимание как самой сущности жизни личности, так и закономерностей ее генезиса и существования (осуществления). Квинтэссенцией нужды, представленной в сознании человека, является переживание **любви** к другому человеку, которое, глобально мотивируя личность, определяет ее “начало” и “продолжение”.

Традиционные для психологии личности вопросы ее структуры и формирования рассмотрены в книге в контексте ведущей методологической парадигмы и открывают новые представления и закономерности.

